

EMBER ALEX

A magyar társadalombiztosítás története a kezdetektől 1846-ig

A szociális biztonság igénye nem csupán néhány évszázadra tekint vissza, Arisztotelész *Politika* című művében már taglalta a gazdasági kiszolgáltatottság jelenségét és ennek csoportokra, egyénre gyakorolt hatását.¹ Egy minél szervezettebb szociális védelmi rendszer kialakításának az igénye az ezt követő évszázadokban fokozatosan nőtt, míg végül az elmélet eljutott a gyakorlati magvalósításig. Természetesen az első próbálkozások még messze nem nevezhetők a mai értelemben vett társadalombiztosításhoz hasonlóknak, de a szociális védelem alapvető igényei már itt is megjelennek.

Mint a fejlett társadalmak többségében, Magyarországon is megjelent az effajta szükséglet, így egy-egy, habár még csupán lokális rendszer kialakulása borítékolható volt. Mivel egy ilyen rendszer életre hívása elsősorban az ennek hiányát maga bőrén érző egyszerű munkás igénye volt, ezért kiépülése a legalsó szintekről indult.

Jelen tanulmányban a magyar társadalombiztosítás, s ezen belül a munkavégzéssel összefüggésben balesetet szenvedettek ellátási rendszerének fejlődését az alábbiakban fejlődési szintenként vizsgáljuk. A szinteket az alapján határoztuk meg, hogy mekkora részben önkéntes a szerveződés, vagy ennek ellenpólusaként milyen mértékben vállalja az állam a szociális biztonság garantálását, illetve, hogy a biztosított személyek számára pusztán lehetőség ezeknek a szolgáltatásoknak az igénybevétele, vagyis a tagság a fakultatív elhatározásuktól függ, vagy ellenkezőleg, kötelező a biztosítás a munkavégzők számára. A többi európai állam jogtörténetéből látható, hogy jóformán valamennyi állam azonos típusú úton ment végig. Az önkéntes szerveződések fokozatosan állami elismerést nyertek azáltal, hogy az állam megteremtette a jogszabályi környezetet a biztosítók számára, illetve létrehozta azt az intézményrendszert, mely a biztosítási tevékenységet ténylegesen irányítja és nyújtja.² Később pedig maga az állam tette kötelezővé a saját kezelése alatt álló rendszerekben való tagságot, illetve az állam méri fel azokat a körülményeket, amelyek segítségével a balesetek és megbetegedések megelőzhetők, létrehozva egy teljesen új, többé-kevésbé preventív jogszabályrendszert. Mint a három

---

¹ ARISZTOTELÉSZ: *Politika*, Gondolat Kiadó 1994.

² BUDA JÓZSEF: *Betegségi biztosítás. Szemelvények a társadalombiztosítás történetéből*. Pécs, 2001. 29. p.

klasszikus történeti modellnél³, a magyar szociális ellátórendszer történeti kialakulásánál is megfigyelhetjük, hogyan terjesztették ki a védelem alá vont személyi kört⁴, és hogyan szélesítették a kockázati tényezőket⁵.

1. I. szint: Önszerveződés, önkéntes alapon

Az első szint, melynek két legfontosabb jellemzője az önszerveződés és az önkéntes alapú tagság, Magyarországon nagyon nagy múltra tekint vissza. Jellemző, hogy a bal-eseteket és megbetegedéseket az érdekeltek ekkor még nem, mint megelőzendő problémát tekintik, hanem mint egy olyan jelenséget, aminek a következményeivel foglalkozni kell, illetve a következményeit enyhíteni kell.

1.1. A bányatársulások

Magyarországon a XIII. század vége nemcsak az árpád-házi királyok (1290-1301) uralkodásának és a természetes gazdálkodásnak a végét jelentette, hanem a magyarországi feudalizmus kialakulásának kezdetét is, így a század folyamán a Magyar Királyság⁶ lassan, de biztosan megindult az európai gazdasági integrálódás útján.

Erre a beilleszkedési folyamatra azonban több évtizedre volt szükség. A korszak első reformlépését IV. Béla (1235-1270) hajtotta végre. Uralkodása alatt kiemelt helyen szerepelt a bányáipar támogatása, mivel a bányakincsek, a kor törvényei szerint, a királyt illették meg. Minthogy ez a bevételi forrás meglehetősen jövedelmező volt, ezért a király engedélye nélkül az ország területén nem lehetett bányatelepet létesíteni. Károly Róbert (1308-1342) változtatott elődje eddig bevált rendszerén és az urbura⁷ egyharmadát átengedte a föld tulajdonosának, ahol a kitermelés folyt. Ezzel a lépéssel a földtulajdonos is érdekeltté vált a bányászat fejlesztésében és újabb bányavárosok alapításában. Károly Róbertnek köszönhetően a XIII. század második fele Magyarországon már a bányáipar fejlődésének korszaka volt. Ekkorra már német szakemberek segítségével újabbnál-újabb bányatelepek létesültek, amelyek némelyike⁸ idővel még városi kiváltságlevelet is szerzett.

³ A három történeti modell a biztosítási típusú, a segélyezési típusú és az univerzális vagy állampolgári jogon járó. Czucz professzor ez utóbbit vegyes típusúnak tekinti, amely a biztosítási és a segélyezési között elhelyezkedő köztes megoldást takarja.

⁴ Az állam által működtetett szociális védelmi rendszerek első körben csak a munkavállalók szűk rétegét vonták be a védett körbe, ami azután rohamosan bővült.

⁵ A kockázati kör azt jelenti, hogy milyen eseménynek kell bekövetkeznie ahhoz, hogy a jogosult személy ellátásban részesüljön. Legtöbbször kezdetben a kockázati kör csak a betegség esetére terjedt ki. Ezt bővítették ki azután az üzemi balesetre, öregségre, rokkantságra, munkanélküliségre stb. A segélyezési típusú modellt megalapozó új-zélandi modell még a szárazságot is beemelte a kockázati tényezők közé.

⁶ A magyar állam hivatalos neve 1000-1918 között. Ez volt az Első Magyar Királyság, melyet a Második követett 1919-től 1945-ig.

⁷ Bányajövedelem, mely a kitermelt ércek után a királynak fizetendő illeték középkori elnevezése volt.

⁸ Ilyen város volt többek között például a mai Románia területén megtalálható, ezüst- és aranybányáiról híres Nagybánya (románul Baia Mare, korabeli nevén Asszonypatak), mely 1376-ban kapott kiváltságlevelet a szabad király város státuszának elnyeréséről.

Mivel a bányászat már ekkor is nagy hasznot hajtó, de egyszersmind nagy tőkét is igénylő iparág volt, nem csoda, hogy ezen a területen jelent meg először a külföldi szakértelem, a tőke és nem utolsósorban a befolyás. Valószínűleg ennek is köszönhetően indulhattak el azok a folyamatok, amelyek az iparágban dolgozó emberek munkakörülményeit és anyagi biztonságát voltak hivatottak javítani.⁹

A Magyar Királyság egyik legkorábbi önszegélyező szerveződésének emlékeit a mai Szlovákia területén lévő ezüstbányában, Selmecebányán (Banská Štiavnica) fedezhetjük fel. Ezen a helyen már a XIII. században, 1245-ben létezett egyfajta bányatársláda, amellyel párhuzamosan 1271-ben már üzemelt itt egy egyház irányítása alá tartozó bányakórház is, ami azonban a tatárjárás során a társládákkal együtt sajnos megsemmisült.¹⁰ Az egyház szerepe a balesetet szenvedett bányászok felkarolásában természetesen nem véletlen; ekkortájt az egyház volt Magyarországon a szegénygondozás fő szereplője és mivel a bányászok mélyen vallásosak voltak, hajlandó volt támogatni őket szükség idején. Minthogy a társládákkal kapcsolatos korábbi feljegyzés nem ismeretes, így a fent említett 1245-ös dátumot akár az önálló magyar bányaegészségügy és végső soron a magyar társadalombiztosítási történet kezdetének is tekinthetjük.¹¹

Magyarországon a baleset és halál esetére szóló biztosítás soron következő jelentősebb példáját a XV. században fedezhetjük fel, amely időszak egyben a világ egyik legelső társadalombiztosítási dokumentumának születését is jelöli. A társadalombiztosítás ezen korai csírája a hazai kapitalista piacgazdálkodás megjelenésével egy időben született meg a bányai iparban, mivel itt a munkakörülmények nehézsége és az ott dolgozók egymásra utaltsága még a többi iparághoz képest is különleges körülményeket teremtett.

A jelenség kialakulását tovább ösztönözte a bányamunkások ez idő tájt egyre erősödő bérharcmozgalma és a kapitalista kizsákmányolás elleni szervezett fellépés. Az együttes erővel történő fellépés tovább táplálta az egymás iránt érzett szolidaritást, amelynek egyik kézzelfogható eredménye a nyugat-európai mintára létrehozott bányatársládák lettek.¹²

Az egyik ilyen részletesen dokumentált bányatársládát 1496-tól Thurzó János felvidéki bányagróf bányájában alapították meg, a mai Szlovákia területén található rézbányában, Besztercebányán (Banská Bystrica), amely ezeket a különösen veszélyes tevékenységet végző bányászokat volt hivatott segíteni baj esetén.¹³ Thurzó volt az első, aki felismerte, hogy a veszélyes munkakörülmények között dolgozók megérdemlik a gondoskodást. Az ő besztercebányai bányáinak a vívmányai közt szerepelt a baleset és betegség esetére szóló kötelező biztosítás mellett a munkaidő nyolc órára való korlátozása, az ifjú munkások alkalmazásának megszigorítása, és az öregségi, az özvegyeségi és az árvasági járandóság bevezetése is.¹⁴

⁹ HONVÁRI JÁNOS (szerk.): *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig*. Aula Kiadó, Budapest, 1998. 30. p., 49. p., 54–55. pp., 121–122. pp.

¹⁰ IZSÓ ISTVÁN – IZSÓ LUCA: *A bányatárspénztárak működésének bányajogi alapjai és felügyelete*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2007. 114–163. pp.

¹¹ BARTAL ANNA MÁRIA: *Szociálpolitikáról alapfokon*. Nemzeti Képzési Központ, Budapest, 1998. 50. p.; SZALAI LÁSZLÓ: *A bányaegészségügy kezdetei*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2005.

¹² LACZKÓ ISTVÁN: *A magyar munkás- és társadalombiztosítás története*. Táncsis Kiadó, Budapest, 1968. 7–8. pp.

¹³ CZÚCZ OTTÓ: *Szociális jog I*. Unio Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2000. 67. p.

¹⁴ SZALAI I. P.

Habár bányakórház már a XIII. századtól is működött Selmecbányán, országosan csupán a XVI. századtól kezdve beszélhetünk megjelenésükről a bányavárosokban. Ahogyan a társládák, úgy a kórházak terén is meglehetősen nagy eltérés mutatkozott. Volt olyan város, ahol csupán menhelyről, úgynevezett ispotályról¹⁵ beszélhetünk, de volt olyan is ahol már ekkor valódi értelemben vett kórház működött. Ezeknek az egészségügyi intézményeknek a pénzügyi és működési feltételeit a bányászakamara¹⁶ ellenőrizte és legtöbbször a bányorvos irányította, aki egyben magának a bányavárosnak az orvosa is volt. Jellemzően fekvőbeteg ellátást csakis akkor lehetett igényelni, ha az elégséges otthoni ellátás akadályokba ütközött. A társládák előremutató szellemisége és gyakorlata mellett a bányakórházak is ezt a vonulatot erősítették; a selmecbányai egészségügyi intézmény volt például az, ahol Magyarországon elsők közt a kórházi étkeztetés gyakorlata is megvalósult.¹⁷

A bányatársláda alap gondolata, hogy az önkéntes adományokból és környületi alamizsnából összegyűjtött és kezelt összegből segítik azt a befizető bányászt, akit a munkavégzés közben baleset ér, megbetegszik, meghal, vagy családja eltartására egyébként képtelenné válik.¹⁸ Bár e rendszerek kialakulásának kezdetén nem különítették el az üzemi baleseteket a biztosítási események között, mégis a fentiekből jól látható, hogy az egész társadalombiztosítás kezdetét és alap gondolatát a munkavégzés közben bekövetkező baleset vagy megbetegedés következményeitől való félelem hozza létre, vagyis az, amit napjainkban üzemi balesetnek nevezhetünk.

A kezdeti időkben a bányatársládák léte elsősorban a munkáltató, a bányatulajdonos szolidaritásától függött, hiszen nemcsak, hogy ő döntött a bányatársláda felállításáról, de a későbbiekben már befizető is volt. A bányatársláda bevételi oldalán ugyanis három fontos forrást találhatunk meg. Először a bánya tulajdonosának hozzájárulását, amelyet akkor vállalt fel, mikor a bányászokkal közösen, szabad elhatározásból a bányatársláda felállítása mellett döntött.¹⁹ Másodszor a bányatársláda tagjai közé tartozó bányászok járulékait, amely magába foglalta a különleges tagpénztári díjakat, bírságokat, illetve jövedelmük egy előre meghatározott mértékét, amelyet a láda javára fizettek be. A befizetés pontos összege bányatársládánként eltérő volt, mértéke hozzávetőleg a hetibér 2%-a körül mozgott, s ennek megfelelően a járulékfizetési kötelezettségüknek is heti rendszerességgel kellett eleget tenniük. A bánya tulajdonosa kezdetben tehát általában egyszeri befizetést vállalt, és csak szolidaritásától függött, hogy részt vett-e nagyobb anyagi erővel a társláda működtetésében és fizetőképességének biztosításában.²⁰

Később az állami szabályozás kialakulásának és anyagi kötelezettségeinek törvénybefoglalásának hatására a bányatulajdonos fokozatosan abban vált érdekeltté, hogy a bányászok minél nagyobb mértékű járulékot fizessenek, mert így volt biztosított az,

¹⁵ Betegek, szegények és szociálisan rászorulóknak gondozására fenntartott, általában egyházi kezelésben lévő intézmény. A XVIII-XIX. századtól szerepüket a kórházak vették át.

¹⁶ A bányák képviselőit tömörítő érdekvédelmi szervezet.

¹⁷ SZALAI 18. p.

¹⁸ Besztercebányán a Thurzó család bányájában dolgozó, városi polgárjoggal nem rendelkező munkások hozták létre a legelső segélyező egyesületet, melynek neve Krisztus Szentséges Testének Társulata volt, és elsősorban önkéntes adományokból tartotta fenn magát.

¹⁹ BOGNÁR MIKLÓS – ASZTALOS GÉZÁNÉ: *A magyar társadalombiztosítás története és a magyar társadalombiztosítási jog a magyar jogrendszerben*. Budapest, SZTÁV ny., 1991. 5. p.

²⁰ LACZKÓ 16. p.

hogyan a társláda kiadásait a bevételek fedezni tudják. Ennek megfelelően a 1854-ben hozott osztrák bányatörvény már arra kötelezte a bányák tulajdonosait, hogy a bányatársládák éves zárszámadásakor mutatkozó deficitet pótolják ki. Bár ez a törvény még nem tartalmazott járulékfizetési kötelezettséget a tulajdonosok vonatkozásában, mégis érdekeltté tette őket abban, hogy minél nagyobb legyen a bevételi oldalon a bányászok járulékából befolyó összeg, illetve összesen minél kisebb legyen a kiadási oldal. Ez kettős hatást eredményezett: a cél egyfelől az lett, hogy az egészséges, szociálisan nem rászoruló bányászokat is bevonják a bányatársládákba, másrészt pedig az, hogy a munkások minél kisebb eséllyel szoruljanak rá a láda szolgáltatásainak igénybevételére. Ezzel a bányatulajdonosok közvetve a biztonságosabb és egészségesebb munkakörülmények megvalósításában is érdekeltté váltak.²¹

A tulajdonosi hozzájárulás, amely kezdetben tehát egyösszegű volt, később éves kompenzációs jellegűvé vált, végül pedig járulékká alakult, valamint a bányászok által fizetendő bérjárulékok mellett a bányatársládák következő, harmadik jelentős bevételi forrása a pénztárba befolyt pénz forgatásából befolyt kamat volt. Az akkoriban „társ-pénztári vagyon gyümölcsözötetése” névvel illetett jövedelem, kamatoztatás, tehát klasszikus pénzügyi, banktevékenység által növelte a bányatársláda bevételeit. Az általános gyakorlat szerint azonban a bevételek legjelentősebb forrását még mindig a bányászok rendszeres járulékfizetése jelentette.²²

Ezzel szemben a kiadási oldal a bekövetkezett biztosítási eseménytől függően négyféle kiadásból tevődött össze.²³ Ezek között egyaránt találunk pénzbeli és természetbeni támogatást. Először is a bányász megbetegedése esetén orvosi kezelést, gyógyszer-támogatást és pénzellátást is kapott. Természetesen a megbetegedés fenti fogalma magában foglalja azt az esetkört is, amelyet ma üzemi balesetnek nevezhetünk, hiszen a bányatársláda létrejöttének elsődleges oka is a munkahelyen bekövetkező balesetek túlzottan nagy kockázata volt. Hozzá kell azonban tennünk, hogy nem találunk olyan feljegyzést, amely meghatározná a betegség pontos fogalmát, így arra a következtetésre jutunk, hogy a baleseti sérülésekre éppúgy járt ez az ellátás mint a foglalkozási megbetegedésekre. Sőt, mivel az ellátás alapvetően a befizetéstől és a bányász minőségétől függött, ezért az ellátásra a biztosított akkor is jogosultságot szerezhetett, ha a munkavégzéssel egyáltalán össze nem függő betegséget szerzett. Súlyosabb baleset vagy betegség folytán előállt munkaképtelenség esetén a bányász nyugbérre, illetve végkielégítésre szerezhetett jogosultságot, ami a kiadások második körét jelentette. Fontos vívmánya a bányatársládának az is, hogy a biztosított és a kedvezményezett személye, ahogyan a klasszikus, polgári jogi értelemben vett biztosítás esetén is, elválhat egymástól, így a bányatársláda nemcsak a bányász személyének, de a családjának, illetve az általa eltartott személyeknek is szociális biztonságot jelenthetett. Ez képezi a bányatársládák továbbbi két kifizetési formáját, így harmadikként a bányász halála esetén a hátra maradt

²¹ BOGNÁR – ASZTALOS 1991, 6. p.

²² Fontos kiemelnünk, hogy nemcsak a bevétel mértéke, de a bevételi források jogcíme is eltérő volt a különböző bányákban, s a fent említett három bevételi forrás a legtipikusabb jogcímeiket jelöli. Dr. Laczkó István ezeken túl az alábbiakat emeli még ki: különleges társ-pénztári díjak, társ-pénztár vállalataiból folyó jövedelem, bírságok, valamint a társ-pénztár háramlási joga.

²³ BOGNÁR – ASZTALOS 1991, 5. p.

özvegynek és az árváknak nyújtottak eltartást, illetve negyedikként az elhunyt bányász után temetési segélyben részesülhettek.²⁴

Ezeket a bányatársulákat azonban valójában jellegüknél fogva inkább „bányaszerecséltenség-pénztáraknak” lehetne hívni, amelyek gyorsan kinőtték korlátaikat, így nemsokára már a bányászok felügyelete mellett működhettek csak tovább. A kamara rendszeresen ellenőrizte a bányák állandó alkalmazottainak pénztári tagságát, illetve, hogy eleget tettek-e befizetési kötelezettségeiknek.²⁵

A bányatársulák szervezetére már a kezdetektől jellemző volt az önkormányzatiság. A Thurzó János bányájában felállított bányatársulát például teljes egészében a bányászlegények kezelték és irányították. A bányatársulák önkéntes időszaka hosszú ideig, a XV. századtól a XIX. századig tartott, majd a közel 400 éve működő jogintézmény 1854-ben nyert kötelező állami formát, azonban ekkor sem a magyar törvényhozás vívmányaként,²⁶ hanem ugyancsak az osztrák bányatörvény alapján, amely kötelezővé tette minden bányatulajdonos számára, hogy bányatársulát hozzon létre a bányamunkások segítésére.²⁷ Ezzel a rendelettel a bányatársulák elveszítették önkéntes jellegüket, s minden bányászként dolgozó személy számára kötelező lett a bánya területén működő bányatársulában való tagság. Ezzel az állam kötelezően biztosította a fokozottan veszélyeztetett bányászok szociális védelmét. Fontos azonban, hogy továbbra sem az állam szervezte meg a befizetéseket, valamint a bányatársulához kapcsolódó szociális ellátásokat, hanem ezt egyfajta munkáltatói kötelezettséggé tette. Így továbbra is megmarad a bányatársulák önszerveződése, s ami nagyon fontos az önkormányzati jellegű irányítása is.

1.2. A céhek

A bányákhoz hasonlóan más iparágak, így az iparosok és a kereskedők is megalapították saját protekcionista szerveződésüket, az úgynevezett céheket, amelyek hatékonyan voltak képesek képviselni saját gazdasági és szociális érdekeiket. A céhek Európában a XIV. században, közel egy évszázaddal később alakultak meg, mint a bányatársulák. Virágkorukat a XV-XVI. században élték és közel kétszáz évig képesek is voltak kielégíteni a népesség akkori igényeit, de az egyre növekvő népesség egyre nagyobb igényeket kezdett támasztani. A XVIII. századtól a rendszer már nem volt képes a társadalmi igények kiszolgálására. Elavultnak számított így hanyatlásnak indult, mivel már a további, hosszú távú ipari fejlődés gátjaivá vált.²⁸

A céhek munkásainak érdekvédelmi szervezetei voltak a XVIII. századra jellemző legénycéhek. A legénycéheket azonban mégiscsak maguk a munkáltatók, a mesterek

²⁴ HAJDÚ JÓZSEF – LŐRINCSIKNÉ LAJKÓ DÓRA: *Társadalombiztosítási jog*. Campus, Budapest-Pécs, 2005. 13. p.

²⁵ SZALAI LÁSZLÓ: A bányaegészségügy kezdetei.

²⁶ NÁDASNÉ RAB HENRIETT: A társadalombiztosítás fejlődésének története, in: *Collega*. Szakmai folyóirat, Budapest, 1/2003. 25–27.p.

²⁷ FABÓK ANDRÁS – PRUGBERGER TAMÁS: *Társadalombiztosítási jog*, Szent István Társulat, Budapest, 2005. 27.p.

²⁸ Országos Széchényi Könyvtár. Céhek Magyarországon. https://regi.oszk.hu/cehek/cehek_magyarorszagon.html, 2008.; KAPOSI ZOLTÁN: *Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000*. Dialog Campus, Budapest-Pécs, 2010. 123–124. pp.

felügyelték, ahol, a bányatársulásokhoz hasonlóan, minden ott dolgozó köteles volt tagdíjat fizetnie. Az itt összegyűjtött tagdíjból beteg és vándorló társaikat segítették meg, temetési támogatást nyújtottak elhalálozás esetén, illetve gondját viselték elhunyt tagjaik özvegyeiknek és a megárvult gyermekeiknek. Sorozatos pénzügyi viták után a legénycéhek e formája egy 1813-as céhszabállyal megszűnt. E szabályzat hatására születtek meg az olyan egyesületek is, mint például a kőműveseké 1819-ben, az asztalosoké 1823-ban vagy a hajómunkásoké 1840-ben, ahol a felügyeletet ekkorra már maguk a munkások látták el. Ezekben az egyletekben már önkéntes volt a tagság. Saját alapszabályok szerint jártak el, céhüktől elkülönített vagyonnal rendelkeztek és saját döntési jogot gyakoroltak a tagdíjról, viszont az előző rendszer hozadékaként még mindig megmaradt a mesterek felügyelői jogköre, habár szerepük már nem domináns.²⁹

A céhek megszaporodása is ambivalens eredménnyel járt. Egyrészt pozitívan befolyásolta az ipar addigi mezőgazdasághoz viszonyított arányát és növelte az iparban dolgozók számát, másrésztől viszont már középtávon képes volt megrekeszteni az ipar további, a kornak megfelelő mérvű és jellegű fejlődését.³⁰

A céhek jelentősége az 1848-1849-es forradalmat és szabadságharcot követően, amikor már nem volt szükség a háborút termékeikkel való támogatásukra, de különösen az 1860-as évektől az új típusú munkásszervezetek felbukkanása miatt folyamatosan csökkent, azonban az elvitathatatlan, hogy ez a típusú biztosítási rendszer később számos előre mutató intézmény alapjául szolgált. Későbbiekben ezt a rendszert váltotta fel az 1868-ban megalapított Általános Munkásegylet és az 1870-ben létrejött Általános Munkás Betegsegélyező és Rokkantpénztár.³¹

Politikai és gazdasági háttér

Magyarország gazdaságilag és társadalmilag is rendkívül megsínylette a török hódoltságot (1541-1689). Az Oszmán Birodalom igája alatt eltöltött időt a kortársak csak az „ország nagy romlásának” nevezték. Az ország török fennhatósága alatt álló területeken nagy létszámú hadsereget állomásoztatott, illetve a megszállt területek lakosságának kíméletlen adóztatása egyszersmind közel százötven évig lehetetlenné tette a gazdaság és a társadalompolitika további fejlődését.³² A Habsburgok és szövetségeseik segítségével az 1683-as Bécs alatti török vereség után sikeresen kiűzték a megszálló csapatokat az ország területéről, aminek következtében a Magyar Királyságot menthetetlenül bekebelezte a Habsburg Birodalom.

Miután Spanyolország, illetve a spanyol Habsburgok a XVIII. századra elvesztették addigi nemzetközi politikai súlyukat, a Habsburg Birodalom nagyhatalmi ábrándjai is kezdtek szertefoszlni. Sokkal reálisabb alternatívának bizonyult egy Közép-Duna medence-menti kisebb birodalom létrehozása. Ezt az elgondolást a gazdaságpolitikai té-

²⁹ KEITH HITCHINS: *Önsegélyező egyletek Magyarországon 1830 és 1941 között*. Esély folyóirat 6. évf. 3. sz. Milscher Rezső Alapítvány, Budapest, 1995. 90–92. pp.

³⁰ KAPOSÍ 2010, 50–52. pp., 55. p., 126–129. pp.

³¹ KEITH HITCHINS 1995, 90–92. pp.

³² HONVÁRI JÁNOS (ed.): *Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig*. Aula Kiadó, Budapest, 1997. 144–146. pp.

nyezők szerencsés konstellációja is megerősítette, mivel az itt található kiváló minőségű agrárterületeket ásványkincsekben gazdag hegységek veszik körül. A Habsburg Birodalom tagországai azonban adottságaik tekintetében különböztek egymástól, így az egymásra utaltság elkerülhetetlenné vált, ennél fogva, mint birodalom, csak együtt voltak képesek az önellátásra. A Habsburg birodalomépítési-tervekben a Magyar Királyság kiemelkedő szerepet játszott, mint a Birodalom éléskamrája. Kortársak Magyarországot „valóságos kenyér, zsír és húsbánya”-ként emlegették. A Birodalomba való beillesztése így létfontosságú volt.

Mivel a magyarországi ipar rendkívül megsínylette a török rabigát, a XVII. századra jelentősen csökkent termelőképesége. Az intrakontinentális kereskedelem hanyatlása és az újraagrárosítási törekvések szintén kedvezőtlenül befolyásolták az ipar további fejlődését. Az egyetlen jelentékeny változást a céhes szerveződés megindulása jelentette, ami – amint az már az előzőkben is felvázolásra került – a XVIII. században hanyatlani kezdett, mivel minden próbálkozása ellenére sem minőségileg, sem mennyiségileg nem tudta felvenni a versenyt az addigra már nagymértékben iparosodott Ausztria és Csehország Magyarországra beáramló ipari termékeivel.

Ekkor a magyar társadalom túlnyomó része a háziiparban dolgozott. A parasztság így elégitette ki saját ipari termék igényét. Annak ellenére, hogy családi gazdaságonként ez nem számottevő ipari tevékenység, mégis ez idő tájt mégis nagyobb volumenű volt, mint az ország speciális ipari termelése.

Az ipari- és az agrárárak cseréjénél az ipari termékek sokkal előnyösebb árpozícióra tesznek szert, aminek jele egy Magyarországhoz hasonló mértékben agrárosodott országnál lassú, de biztos tőke-elszívásként jelentkezik. Ennek következtében Magyarország képtelen volt a tőkefelhalmozásra. Az ország gazdasági szerkezete a Habsburg Birodalomban betöltött gazdasági pozíciójánál fogva hosszú távon konzerválódott és biztos piaci helyzete egyáltalán nem hatott ösztönzőleg a mezőgazdaság és egyéb iparágak modernizációjára. Így annak ellenére, hogy a török kiűzése utáni agrárosodás és a Habsburg Birodalomhoz való csatlakozás biztosította az ország túlélését, a Birodalmon belüli kényelmes pozíció következtében a XVIII. századra Magyarország gazdaságilag fokozatosan elmaradtá vált.³³

A gazdasági felzárkózás igénye azonban nem sokat váratott magára. A gazdasági fejlesztések mellett korteskedő kortárs politikusok egyike maga Kossuth Lajos³⁴ volt. Kossuth Friedrich List³⁵ elgondolásait magáévá téve hirdette, hogy Magyarországnak soha sem szabad lemondania iparának fejlesztéséről. Ennek tükrében, Ausztria befolyása ellenére az országnak törekednie kellett önálló ipar kiépítésére. Szándékának és elhatározottságának bizonyítékául hozta létre az Ipartestületet, illetve nyújtott segédkezett 1840-ben a Ganz és Társa Vasöntő és Gépgyár Rt. megalapításában.³⁶

Az iparosítási törekvések hatására az 1840-es évekre egyre gyorsabban fejlődő gazdaságnak és a külső és belső piacok bővülésének lehetünk tanúi. Az új kihívások új feltevérendszer életre hívását tették szükségessé. A gazdasági törvénykezések immáron

³³ KAPOSÍ 2010, 50–52. pp., 55. p., 126–129. pp.

³⁴ A Magyar Királyság kormányzója (1849. április 14. – 1849. augusztus 11.) és a Batthyány-kormány pénzügyminisztere (1848. április 7. – 1848. szeptember 12.).

³⁵ Német közigazdász és gazdaságpolitikus (1789. augusztus 6. – 1846. november 30.)

³⁶ KAPOSÍ 2010, 153–155. pp.

nemcsak a mezőgazdaságra korlátozódtak, így a tradicionális intézménykeretek is megváltoztak.

Az 1848. áprilisi törvények elnevezésű, 1847 és 1848-ban a rendi országgyűlés által elfogadott törvénycsomag új közjogi helyzetet teremtett a Magyar Királyság számára a Habsburg Birodalmon belül és egyben elindította az országot a parlamentáris demokrácia útján. Az áprilisi törvények gazdaságilag egyik legnagyobb eredménye a feudalista viszonyrendszer eltörlése.³⁷ Az 1848. évi VIII. törvénycikkkel, *a közös teherviselésről*, eltörölte a nemesség adómentességét és kijelentette, hogy az állam anyagi terheit ezután mindenkinek, közösen, különbség nélkül, egyenlő arányban kell viselnie. Az 1848. évi IX. törvénycikkkel, *az úrbér és az azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézsma és pénzbeli fizetések megszüntetéséről*, felszámolta az úrbéres szolgáltatásokat³⁸ – a robotot³⁹, a dézsmát⁴⁰ és egyéb pénzbeli fizetéseket – és egyben megszüntette az úriszéket is.⁴¹ Az 1848. évi XV. törvénycikkkel, *az ősiség⁴² eltörléséről*, a rendi országgyűlés eltörölte a feudalizmusnak ezen 1351 óta, tehát majd' ötszáz éve létező intézményét, miszerint a nem nemes származásúak ez idáig nem juthattak földhöz. A törvény hatályba lépését követően a nemesi földterületek eladhatóvá váltak, ezeket a nem nemesi származásúak is megvásárolhatták, és a tulajdonban lévő földekre ezután hitelt is fel lehetett venni.⁴³

Ezek a törvények alapjaiban megváltoztatták a magyar gazdaság szerkezetét, lerombolták a feudalizmus utolsó bástyáit is, és szabad utat nyitottak az ország kapitalista fejlődéséhez. Egyrészt a közteherviselés és a lakosság egészségének megadóztatása államháztartási plusz-bevételként jelentkezett, másrészt a földtulajdonjog megváltoztatásával szélesebb körnek tette lehetővé a gazdálkodást így növelve az ország termelékenységét. Ez természetesen közvetlen és közvetve újabb bevételeket eredményezett.

A háborús szükségletek kielégítésének érdekében a forradalom során a céheket ugyan még nem törölték el, de már szabályozták olyan működési szabályait, mint a tagságba történő felvétel vagy a munkaidő. Az 1848-as forradalom és szabadságharc következményeként az ország ezen túl saját maga alakíthatta gazdaságpolitikáját, amely népjóléti parlamentarizmus keretein belül utat mutatott a tömegek jogegyenlősége felé.⁴⁴

Az abszolutizmust megsínylő parasztság az 1850-es évekre sem volt képes kiheverni a korábbi évtizedeket. A nagymértékű eladósodás terhét a parasztság jogi helyzetének megváltoztatása mérsékelte jelentősen, így a mezőgazdaság megrekedt a hagyományos családi gazdálkodás szintjén. A mezőgazdasági helyzet gyökeres megváltoztatásához

³⁷ MEZEI (szerk): Magyar jogtörténet. Osiris Kiadó, Budapest, 2007. 174–175. pp.

³⁸ A jobbágyság tartozásainak összege földesuruk felé.

³⁹ Ingenymunka, mellyel minden jobbágy tartozott földesurának.

⁴⁰ A tized (latinul: *decima*). A termés egytized része, melyet a jobbágy köteles volt földesurának beszállítani.

⁴¹ A földesúr jogszolgáltató törvényszéke, amit az 1848. XI. tc. törölt el.

⁴² A nemesi birtokok öröklési és elidegenítési szabályrendszere (latinul: *aviticitas; ius aviticum*). A háramlási joggal szemben biztosította, hogy fiú örökös hiányában a rokonság egyéb tagja is megörökölhette a földbirtok tulajdonjogát.

⁴³ A témával kapcsolatban lásd részletesebben: RUSZOLY JÓZSEF: *Újabb magyar alkotmánytörténet 1848–1949*. Püski, Budapest, 2002.

⁴⁴ KAPOSZI ZOLTÁN: *Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000*. 2010. 163–166. pp.

nélkülözhetetlen gépesítés még az 1860-as években is váratott magára. A dualizmusban ennek ellenére újfent az agrárium vált a meghatározó ágazattá. Annak ellenére, hogy ebben az ágazatban dolgozó munkások száma jelentősen – 80%-ról 65%-ra – csökkent a dualizmus⁴⁵ alatt, a korszak végén az ország össztermelésének 60%-át mégis az agrárium adta.⁴⁶

1.3. A segélyegyletek

Az 1848-as forradalom és szabadságharc leverését követően az osztrákok kimondottan törekedtek arra, hogy bizonyos feudális intézményeket kapitalistává alakítsanak át, de csupán annyira, amennyire azok saját érdekeiket szolgálták.⁴⁷ Az 1867-es kiegyezés gazdasági fellendülést hozott, ami nemcsak a hitelrendszerben, az infrastruktúra-építésben, hanem a mezőgazdasági tőkés fejlődésben és az iparban is érezte hatását. Az iparfejlődés nyomán egyre erősebbé vált a proletáröntudat, ami végső soron a munkásmozgalmak fellendüléséhez vezetett.⁴⁸

A XVIII. század végén, illetve a XIX. század elején Európában egyre jobban erősödött a hazai kereskedelem és megnövekedett a bérmunkások száma, akik gyárakban, városokban dolgoztak, s szívesebben választották a gyári munkát a veszélyes bányászat helyett. Természetesen ezek a munkák is potenciális baleseti lehetőségeket hordoztak magukban, amelynek egyenes következménye lehetett a munkaképtelenné válás, a munkavállaló és eltartottainak szociális biztonságának elvesztése. Az effajta megélhetési zavaroknak a megoldására ezek az egyre népesebbé váló ipari területek is önkéntes alapon kerestek megoldást. Ezen időszak munkásmozgalmi vezeték végül olyan segélyegyletek megalakulásához, mint az 1868-as Budai-Pesti Munkásegylet, vagy az 1870-es Általános Munkás Betegsegélyező és Rokkantspénztár. Ezek az egyletek a kezdetekben nem különösebben támogatták a munkások szocialista törekvéseit, inkább a munkaadó és munkavállaló közti megértést hirdették, és megpróbálták megvalósítani a kölcsönös segélyezés intézményét.⁴⁹

Habár a segélyegyletek, illetve alapszabályaik között több kisebb különbség is lehet, nagy általánosságban azért mindegyik segélyegylet hasonló szabályrendszer szerint működött. Annak ellenére, hogy az 1872. évi VIII. törvénycikk (*az ipartörvény*), amely nemre való korlátozás nélkül biztosította minden, iparhatóságnál bejelentett személynek bármely iparág önálló, szabad gyakorlását,⁵⁰ és az 1891. évi XIV. törvénycikk (*az ipari és gyári alkalmazottaknak betegség esetén való segélyezéséről*), bizonyos munkáskategóriák, például a gyári munkások számára kötelezővé tette a segélyegyleti tagságot, de az esetek többségében a tagság önkéntes jellegű volt.⁵¹

⁴⁵ Más néven az Osztrák-Magyar Birodalom (1867–1918), mely az Osztrák Császárság és a Magyar Királyság kettős, dualista államszövetségét jelöli.

⁴⁶ KAPOSÍ 2010, 176–177. pp., 277. p.

⁴⁷ Részletesebben: CSIZMADIA – KOVÁCS – ASZTALOS: *Magyar állam- és jogtörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998.

⁴⁸ LACZKÓ ISTVÁN: *A magyar munkás- és társadalombiztosítás története*. 1968. 37–38. pp.

⁴⁹ LACZKÓ 1968, 37–38. pp.

⁵⁰ 1872. évi VIII. tc. www.1000ev.hu

⁵¹ KEITH HITCHINS: 94–97. pp.; BUDA 2001, 22. p.

Az 1891. évi XIV. törvénycikk értelmében nemre, korra és honpolgárságra való tekintet nélkül bárki segélyegylethez csatlakozhatott, aki valamely ipartörvény – 1884. évi XVII. törvénycikk – hatálya alá esik, bányában, építkezésen, vasútnál, postánál, hajózásban vagy fuvarozás területén tevékenykedik. A törvény ezen felül kiterjedt ezen munkakörök tanoncaira is. Ugyanakkor ha a munkahely teljesítette a törvényben foglalt minimális ellátási szintet, a munkavállalónak nem volt szükséges betegsegélyező pénztárhoz csatlakoznia. Pénztár lehetett kerületi betegsegélyező pénztár, vállalatok, gyárak betegsegélyező pénztárai, építési vállalatok pénztárai, ipartestületi betegsegélyező pénztár, bányatársulata, illetőleg magánegyesülés.

A törvény továbbá lehetőséget adott arra is, hogy a háziiparban, önálló iparosként, illetve mezőgazdasági vállalatban dolgozók is csatlakozhassanak valamelyik pénztárhoz, amennyiben azt a saját alapszabályuk nem tiltotta. Ugyanakkor nem voltak kötelesek pénztárhoz csatlakozni azon állami, hatósági, községi és közalapítványi intézetek dolgozói (például az állami vasútnál, postánál vagy távírdánál dolgozók), valamint azon munkahelyek alkalmazottai akik betegség esetén legalább 20 hétig illetményt kapnak.

A pénztárak természetbeli szolgáltatásai közt szerepelt az ingyenes orvosi kezelés, ingyenes gyógyszerek és gyógyászati segédeszközök biztosítása. Ha a biztosított betegsége alatt nem igényli ezeket a természetbeli ellátásokat – például otthon rendelkeznek a kezeléshez szükséges felszereléssel –, akkor a táppénz mellett ezeknek az eszközöknek a törvényben előírt legkisebb összegével megemelték a táppénz mértékét. A segélypénztárak pénzbeli támogatásai között szerepelt a táppénz, amelyre a betegség 3. napjától tarthatott igényt a biztosított, legfeljebb 20 hét időtartamig, amikor is fizetése 50%-át kapta. A gyermekágyi segély szintén a fizetés felét tette ki, ezt a támogatást azonban csak 4 hétig lehetett igénybe venni. Elhalálozás esetén a havi fizetés hússzorosa járt egy összegben. A segélyek kifizetését a pénztáraknak heti rendszerességgel, utólag kellett megtenni. Ha a pénztáraknak erre anyagi lehetőségük adódott, a fent leírt minimális szolgáltatásokat meg is emelhettek, így a táppénz mértékét 75%-ra, folyósításának idejét 1 évre, a halálozás esetére szóló egyösszegű kifizetést pedig az átlag havi bér negyvenszeresére lehetett emelni, a törvény azonban nem rendelkezett a rokkant-, övvezésgyi- és árvaellátásról és segélyezésről. Szándékosság esetén, melyet kimerített a kicsapongó életmód, az izsakosság és a verekedés, táppénz nem járt. A továbbiakban, amíg egyéb külön baleseti törvény felül nem írta, addig betegség vagy elhalálozás esetére, melyet balesetek okoztak az 1891. évi XIV. törvénycikk maradt hatályban. Segélyezés helyett teljes kórházi ellátásért is lehetett folyamodni.

A törvénycikkben foglalt jogok nem voltak átruházhatóak és nem lehetett sem zálogosítani, sem pedig lefoglalni azokat. A pénztárak továbbá kötelesek voltak úgynevezett tartalékalappal is rendelkezni. A tartalékalap mértékét a mindenkori évet megelőző 5 év átlagából számították ki, amely összeg eléréséhez a pénztáraknak jövedelmük legalább 10%-át az alap feltöltésére kellett fordítaniuk. A tartalékalap kezelését a kereskedelemügyi miniszter és a pénzügyminiszter közösen, rendeleti úton szabályozta.

A mindenkori járulékokat a biztosított napibére alapján számították ki, amely legcsekélyebb esetben a napi bér 2-3%-át jelentette. A levonás csakis segélyezésre és a tartalékalap növelésére szolgált, egyéb célra fordítani nem lehetett. A járulék mértékének emeléséről a munkaadók és a munkavállalók külön-külön szavaztak. A többség döntését a kereskedelemügyi miniszternek kellett jóváhagynia. Abban az esetben, ha egy adott

pénztár nem volt képes a törvényben foglalt minimális segélyezést biztosítani, akkor a pénztár vagy feloszlásra került, vagy egy másik pénztárral vonták össze. A járulékokat a munkaadónak volt a kötelessége befizetni és a munkavállaló még az utolsó befizetést követően 6 hétig biztosított maradt.

A munkaadó a munkavállalót a munkába lépést követő 8. napig köteles volt az iparhatóság által meghatározott módon bejelenteni. A bejelentési kötelezettség elmulasztása kihágásnak számított, így büntetést vont maga után. Ha a bejelentés elmaradt, akkor a munkaadó volt köteles fizetni a munkavállaló munkába állása és a tényleges bejelentés közt eltelt idő járulékait, illetőleg ha ez idő alatt a munkavállaló megbetegedett, gyógykezelésének költségét a munkáltatónak kellett saját költségén állni. A munkaviszony megszűnéskor is ugyanezt a 8 napos határidőt szabta meg a törvény.⁵²

A törvény értelmében szinte bárki segélyegyleti tag lehetett, azonban az egészségeség alapfeltétel volt, amit a tagságot igénylőnek orvosilag igazolni is kellett. Esetenként továbbá még a példás erkölcs is a feltételek között szerepelt. Általános volt viszont a tagdíj-befizetési kötelezettség, amely a 1890-es évekre elérhette a heti bér 4-6%-át is. Az átlagos taglétszám segélyegyletről-segélyegyletre is meglehetősen ingadozott, ami a pár tucattól a több mint félezer biztosítottig változhatott, azonban a stabil működéshez mindenképpen szükség volt legkevesebb százas nagyságrendű taglétszámra.⁵³

A tagságot egyebek iránt el is lehetett veszíteni, ha a tag bizonyos ideig nem tett eleget tagdíjfizetési kötelezettségének vagy az egyesület érdekeit sértő magatartást tanúsított. Létezett továbbá egy úgynevezett tiszteletbeli tagság is,⁵⁴ azonban a tiszteletbeli tagok nem vehettek rész az egyesület irányításában és juttatásokra sem voltak jogosultak.⁵⁵

A segélyegyletek juttatásai között szerepelt a betegség, illetve munkaképtelenség esetére szóló járulékfizetés. Mindemellett az egyesületi tag részesülhetett kórházi ellátásban és gyógykezelésben, és ingyenes gyógyszerfelírásban. A szolgáltatások közé tartozott még az elhunyt munkás özvegyének járó temetkezési átalány, de bizonyos segélyegyletek támogatták a munkanélküli vagy rokkant társaikat, illetve nyugdíjat is fizettek.⁵⁶

Az önszegélyező egyesületek meglehetősen demokratikus alapon működtek, mivel az egyszerű tagok is döntéshozói jogkört gyakorolhattak. Ennek a fóruma a közgyűlés volt, ahol döntöttek a tisztségviselők személyéről, a kiosztható juttatásokról, a tagfelvételtől és bizonyos tagoknak az egyesületből való kizárásáról. Az egyesület elnökének széles hatásköre volt: közgyűlést hívhatott össze és képviselte az egyesületet hivatalos fórumokon. Fontos, az egyesületek állandó tagja volt még egy orvos is, akit szintén a közgyűlés jelölt ki. Az ő feladata volt a tagok egészségügyi ellátása, döntött a segélyjogosultságról, e segély nagyságáról és a folyósítás időtartamáról, a gyógyszerek kiírásáról és a kórházi beutalásról.⁵⁷

A segélypénztárak bevételei elsősorban a tagok által befizetett tagdíjakkól származott. Kisebb hányadot képeztek a munkáltatói járulékok, a támogatók adományai és a pénztári vagyont befektetéséből származó többletbevétel. Sok, főleg a kisebb segélyegy-

⁵² 1891. évi XIV. tc. www.1000ev.hu

⁵³ KEITH HITCHINS, 94–97. pp.

⁵⁴ Ilyen tag volt például Jókai Mór is a Budapesti Borbély és Fodrász Betegsegélyező Temetkezési Egyesületben.

⁵⁵ KEITH HITCHINS, 94–97. pp.

⁵⁶ KEITH HITCHINS, 94–97. pp.

⁵⁷ KEITH HITCHINS, 94–97. pp.

letek pénzügyi helyzete azonban meglehetősen ingatag lábakon állt, előfordult, hogy a kilátástalan helyzetre, például a lecsökkent taglétszám okozta deficitre, a megoldást csupán az egyes feloszlata jelentette. Ekkor a megmaradt egyleti vagyont vagy egyenlően szétosztották a még meglévő tagok között, esetleg adományként egy általános munkáspénztár vagyont gyarapította a továbbiakban, de az is előfordult, hogy a vagyoni banki létbe került egy esetleges jövőbeni újjászerveződés reményében.⁵⁸

Magyarországon az első jelentős és egyben tartósan fenn is maradt segélyegylet 1837-ben alakult Pesten a nyomdászok szociális zavarainak orvoslása céljából, és tagjai kizárólag az Egyetemi Nyomda nyomdászaik lehettek.⁵⁹ A bányák mellett talán éppen itt, az egész nap ólommal dolgozó nyomdászok körében volt a leginkább érezhető a munkavégzés és a súlyos megbetegedések közötti szoros összefüggés. Ez a megnövekedett kockázat pedig ismételten felgyorsította a szociális szervezkedést. A nyomdászok segélyegylete azonban még közel sem volt olyan fejlett, mint a bányászok több száz éves múltja visszatekintő segélyegyletei. A bányatársulások tagjai ugyanis jogosultságot szereztek mind pénzbeli ellátásokra – amelyeket a előzőekben már részleteztünk – mind pedig természetbeni, orvosi ellátásokra.⁶⁰ Ez utóbbi úgy realizálódott, hogy a bányászok, akik tagsággal rendelkeztek egy adott bányatársuládnál, meghatározott városokban ingyenes orvosi ellátás igénybevételét kérhették, s szintén jogosultak voltak ingyen hozzájutni a betegségeik kezeléséhez szükséges gyógyszerekhez. Szemben a bányászok szervezeteinek kettős juttatásával, a nyomdászok segélyegyletei még kizárólag csak a természetbeni ellátásokat tették lehetővé. Egyértelműen ennek a kérdésnek a megoldása jelentette a legnagyobb igényt az igen nagy számban megbetegedő nyomdaipari munkavállalók számára.

A reformkor éveinek gyors fejlődése során a pesti egyetemi nyomdászokéhoz hasonló más segélypénztárak is létrejöttek, elsősorban a kereskedelemben dolgozók, később a különböző gyáripari munkások számára, amelyek azonban szintén az ingyenes orvosi ellátást és az ingyenes gyógyszerhez jutást tudták célként maguk elé tűzni, a megélhetési zavarokat enyhítő anyagi juttatások nélkül.⁶¹ Ennek megerősítésére született az 1840:XVII. törvény, amely kimondta a kereskedelemben és az iparban tevékenykedő munkások vonatkozásában, hogy megbetegedésük esetén a gyógykezelésük költségeihez a munkáltatónak kötelessége hozzájárulni. A munkáltató így kötelessé vált arra is, hogy az orvosi ellátás és beavatkozás költségeiből részt vállaljon s arra is, hogy a szükséges gyógyszerek értékének meghatározott részét magára vállalja, azonban ez az intézkedés még mindig nem eredményezett kellő biztonságot a munkavállalóknak. E mögött a törvényi intézkedés mögött egyértelműen az a megfontolás húzódik meg, hogy a megbetegedés a munkavégzéssel van összefüggésben, tehát a munkavégzésből hasznot hajtó munkáltatónak kell támogatnia a megbetegedett munkást. Ebből könnyen megál-

⁵⁸ KEITH HITCHINS, 94–97. pp.

⁵⁹ BOGNÁR – ASZTALOS 1991, 7. p.

⁶⁰ BOTOS JÓZSEF: *A magyar társadalombiztosítás kialakulása és fejlődése*. Osiris, Budapest, 1998. 16 p.

⁶¹ Leggyorsabban talán a területi alapon létrejövő segélyegyletek szaporodtak, amelyek általában nagy célkitűzéseket fogalmaztak meg alapszabályaikban, de rendszerint nem tudták azokat megvalósítani. A feljegyzések szerint Dr. Laczkó István arra a megállapításra jut, hogy a taglétszám általában nem a várt mértéknek megfelelően emelkedett, és ez rendszerint elmaradásokat jelentett a bevételben. Ráadásul a pénztár összes bevételének legalább a felét felemésztették az adminisztrációs kiadások.

lapíthatjuk azt is, hogy a törvényhozók elsősorban a munkavégzés közben, azzal összefüggésben bekövetkező balesetekből származó megbetegedésekre, illetve az ezzel összefüggésben szerzett foglalkozási megbetegedésekre gondoltak a törvény megfogalmazásakor. A törvény így a munkavállalók betegségeinek csak egy adott körét fedi le – nevezetesen a munkavégzéssel összefüggésben bekövetkező megbetegedést –, és nem rendelkezik ezeknek a betegségeknek lehetséges megelőzéséről, csak a már előállt szociális zavarok részbeni enyhítéséről.

Az 1840-es törvény kizárólag a természetbeni ellátásokról rendelkezett ugyan, az ipari forradalom azonban a munkavállalókat saját, önkéntes alapú és önkormányzattal rendelkező segélyegyletek alapítására ösztönözte.⁶² Az 1848-as forradalom, majd az azt követő szabadságharc a szociális önszegélyezésnek is rövid fellendülést hozott. A forradalom hevében jött létre a Pest-Budai Nyomdászok Segítő Egyesülete, amelynek alapszabályzata végre messze túlmutatott a kizárólagosan természetbeni ellátást nyújtó segélyegyleteken.⁶³ Rendelkezett ugyanis a munkavégzéssel összefüggésben bekövetkező megbetegedés vagy balesetből fakadó betegség esetére az orvosi ellátáson és a gyógyszerátogatáson túl a betegség időtartamára járó rendszeres anyagi juttatásról, azaz egyfajta táppénzjellegű segélyről is. Sajnos a gyakorlatra nem sok idő maradt, mert a szabadságharc bukásával ez a rendkívül korszerű és sok újdonságot hozó szervezet is elsovadt.

A szabadságharc bukása és a kiegyezés közötti majd' tizenhét éves időszak a társadalombiztosítás fejlődésének nem kedvezett. A komolyabb szervezetek megszűntek vagy tönkrementek, a járulékok fizetése szinte kiszámíthatatlanná vált. A korszakot a kicsi, elszigetelten működő segélyegyletek jellemzik, amelyek nemcsak szakmánként, de régióként is tagozódva, egymástól függetlenül működtek. Az általuk nyújtott szolgáltatások között is pusztán természetbeni ellátásokat találunk, amelyek pontos formájáról és hatékonyságáról kevés forrás maradt fenn. A neoabszolutizmusban a fejlődés egyetlen lehetséges irányát az osztrák törvényhozás jelentette, lévén, hogy az Ausztriában hozott törvények Magyarországon is minden további törvényhozói aktus nélkül hatályosak voltak. Így léphetett életbe hazánkban a bányatársuladákat kötelezővé tevő 1854-es bányatörvény, illetve így határozta meg törvény a munkáltatóknak a bányatársuladákkal kapcsolatos, a fentiekben már részletezett kompenzációs kötelezettségét.

A kiegyezést követő jogfejlődés legfontosabb vívmánya egyértelműen az, hogy sikerül olyan, nagy taglétszámú, racionális intézményeket létrehozni, s működésük jogszabályi kereteit tisztázni és megvalósítani, amely a betegek ellátásában megszüntette a szakmánkénti, illetve területi széttagoltságot.⁶⁴ Ezzel ez az új rendszer sokkal igazságosabb, a munkások egyenlőségét biztosító intézményeket hozott létre. Ezek közül is első az 1870-ben létrejött Általános Munkás Betegsegélyző- és Rokkant Pénztár, melynek

⁶² Ennek megfelelően elsők között a kereskedelemben dolgozók számára 1846-ban jött létre egy átfogóbb szervezet, a Budapesti Kereskedelmi Nyugdíj- és Betegápoló Egyesület, mely önkéntes alapon működött, azonban a szabadságharc bukása megakadályozta igazi kibontakozását.

⁶³ BOGNÁR – ASZTALOS 1991, 8. p.

⁶⁴ Ekkorra már jelentős létszámú munkásság él Magyarországon. Erényi Tibor adatai szerint a kiegyezés időpontjában a magyar munkások száma 300.000 főre tehető, s közülük legtöbben, mintegy 30.000-en a legnagyobb hazai ipari gócpontban, Budapesten éltek.

célja az volt, hogy a szociális biztonságot a munkás számára a szakmájától, illetve munkáltatójának szolidaritásától függetlenül biztosítsa, így ennek tagja lehetett az ipar bármely területén, bármilyen szakképesítéssel dolgozó munkás.⁶⁵ Minden akadályoztatás ellenére a Pénztár saját erejéből jelentős eredményeket volt képes felmutatni. A kezdeti érdektelenség ellenére a Pénztár tagsága hirtelen megnövekedett, az alapításkor még csupán 19 taggal rendelkezett, de két évvel az alapszabály elfogadása után a tagok száma már elérte a 3000 főt, sőt tíz évvel később a 25000 főt, ami azonban országos szinten még így is igen kevés munkást foglalt magába.⁶⁶ A Pénztár továbbra is az önszerveződés talaján állt és felépítése magánegyesületre utalt. A tagság önkéntes volt, s létrehozatala sem állami cél volt, hanem a munkások szociális önszegélyezési céljainak átfogóbb megvalósítása. A Pénztár bevételi oldalának legfontosabb forrásai a munkások által fizetett belépési díjjaik és a rendszeres járulékaik, illetve a vagyon gyümölcse. A munkások heti bérük bizonyos százalékának megfelelő összeget fizettek a Pénztárnak, a pénztár pedig a saját lehetőségeihez mérten gazdálkodott a befizetőktől kapott összeggel.⁶⁷ Így a befizetések kamataiból tudta növelni saját rendelkezésre álló tőkekészletét. Sajnos a már évszázadokkal ezelőtt, már Thurzó János beszercebányai bányájában is megvalósult munkaadói hozzájárulás nem különösebben gazdagította a pénztári vagyont, mivel az a gyakorlatban meglehetősen esetleges, illetve alamiznaszerű volt.⁶⁸

A Pénztár a munkás betegsége esetén nyújtott természetbeni, illetve anyagi ellátást. A természetbeni ellátás keretein belül az orvos, külön díj nélkül ellátásban részesítette a rászorulókat, illetve írt fel neki gyógyszert. Ha a beteg állapota okán képtelen volt orvoshoz menni, a kiszállás is a díjtalan szolgáltatások közé tartozott. Ilyen jellegű természetbeni szolgáltatás volt még többek között a fizetett kórházi ápolási díj, a díjtalan fürdőbeutaló és a kötszerek is.⁶⁹

A munkás további anyagi ellátásokra volt jogosult, ha a betegsége rokkantságot eredményezett, azaz keresésképtelenné vált. A munkára képtelen munkavállalót a Pénztár 20 hetenként központi segélyben részesítette, ami 26 hétig teljes összeget, további 26 hétig pedig fél összeget jelentett. Ezt kiegészítette továbbá egy esetleges rendkívüli segély, illetve szükség esetén a rokkantállományba vétel.⁷⁰

A Pénztár harmadik személy kedvezményezetteknek is folyósított anyagi támogatást akkor, ha a munkás a betegség vagy baleset következtében elhalálozott. Így az egy háztartásban élő hozzátartozók a temetés költségeihez kaphattak hozzájárulást. Női munkás esetében számítani lehetett szülési segélyre, illetve a túlélő eltartott hozzátartozók, az özvegy és az árvák meghatározott életkorukig rendszeresen folyósított segélyt kaptak.⁷¹

A Pénztárnál bevezették azonban a várakozási idő fogalmát is.⁷² Ez azt jelentette, hogy ahhoz, hogy a munkás segélyezésre legyen jogosult, el kellett telnie egy bizonyos

⁶⁵ Ez az időpont nagyjából egybeesik a munkások folyamatos politikai jellegű szervezkedésével is, melyet az állam igyekezett ellensúlyozni. 1868-ban jött létre a Buda-Pesti Munkásegylet, mely célként a munkáltatók és a munkavállalók közötti megértés előmozdítását tűzte ki.

⁶⁶ BOGNÁR – ASZTALOS 1991, 8. p.; LACZKÓ 1968, 38–40. pp.

⁶⁷ LACZKÓ 1968.

⁶⁸ LACZKÓ 1968, 38–40. pp.

⁶⁹ LACZKÓ 1968, 38–40. pp.

⁷⁰ LACZKÓ 1968, 38–40. pp.

⁷¹ LACZKÓ 1968, 38–40. pp.

⁷² BOGNÁR – ASZTALOS 1991, 8. p.

időnek, melyben a pénztárnak már aktív befizető tagja volt a munkás, azonban nem vett fel anyagi eszközöket.⁷³ Ez az intézmény természetesen a pénztár likviditását igyekezett biztosítani, illetve azt próbálta megakadályozni, hogy egyesek a könnyű élet reményében rövid befizetés után visszaéljenek a pénztár nyújtotta lehetőségekkel. A várakozási idő ekkor 10 év volt.

Az Általános Munkás Betegsegélyező- és Rokkant Pénztár országos szinten maga köré gyűjtötte azokat a munkásokat, akik szociális biztonságra vágytak, azonban a tervek ennél nagyobbak voltak. Megfogalmazódott ezért az igény arra, hogy egy olyan pénztárat hoznak létre, amely nemcsak Magyarországról gyűjti össze a munkásokat, hanem Ausztria tartományaiból is.⁷⁴ 1873-ban, Bécsben tartottak egy olyan kongresszust, melyen a magyar és az osztrák önkéntes betegsegélyező egyletek is részt vettek. Itt megállapodás született egy szövetség létrehozására, melynek alapszabályát is elfogadták.⁷⁵ A korabeli viszonyokhoz képest hatalmas szervezet rendkívül sok taggal rendelkezve ennek megfelelően példátlanul tökeerős lett volna, mégsem jöhetett létre. A leendő szervezetben a magyar kormány⁷⁶ veszélyeket látott egy lehetséges, magára a kormányra is veszélyt jelentő szocialista szervezkedés formájában, ezért a magyar segélyező egyesületeknek megtiltotta, hogy külföldi szervezetekkel egyesüljenek vagy szövetséget hozzanak létre.

Egy másik, ugyancsak jelentős magyarországi segélyegylet volt az 1846-ban megalakult Pesti Kereskedelmi Betegsegélyező Egylet. Ez az egylet annyiban különbözött az Általános Munkás Betegsegélyező- és Rokkant Pénztártól, hogy ez az ipari munkásoknál jobb bérviszonyú kereskedőket és kereskedősegédeket tömörítette, amit mi sem bizonyít jobban, mint az Egylet maga által finanszírozott kórház, az akkori Ferencz József Kereskedelmi Kórház felépítése.⁷⁷

Az Egylet bevételei, hasonlóan a többi segélypénztárhoz, a pénztártagok rendszeres hozzájárulásán alapult. A járulék egyharmadát a munkáltató, kétharmadát pedig a munkavállaló volt köteles fizetni, amely összeget a munkaadó a munkavállaló béréből levonhatta.⁷⁸

Az Egylet az éves befizetések alapján osztályokat határozott meg, amelyeknél a befizetés a legalacsonyabb kategóriában kevesebb mint egyharmadát képezte a legmagasabb kategóriának. A juttatások között itt is ugyancsak szerepelt természetbeni és anyagi ellátás. A természetbeni juttatások közé tartozott az ingyenes gyógykezelés, a Ferencz József Kórházban történő teljes ellátás, illetve a gyógyszerek és a gyógyászati segédeszközök. A segélyegyleti tagok továbbá jogosultak voltak 20 hét táppénzre, elhalálozás esetén temetkezési segélyre, illetve a pénztártagok egy háztartásban élő házastársa és gyermekei, fiúk 16 éves korukig, lányok nagykorúvá válásukig részesülhetnek ingyenes orvosi kezelésben és gyógyszeres ellátásban.⁷⁹

⁷³ BUDA 2001, 93. p.

⁷⁴ BOGNÁR – ASZTALOS 1991, 8. p.

⁷⁵ BOTOS 1998, 20. p.

⁷⁶ Szlávy-kormány (1872. december 4. – 1874. március 21.).

⁷⁷ LACZKÓ 1968, 41–42. pp.

⁷⁸ LACZKÓ 1968, 41–42. pp.

⁷⁹ LACZKÓ 1968, 41–42. pp.

ALEX EMBER

THE HISTORY OF THE HUNGARIAN NATIONAL INSURANCE FROM
BEGINNING TO 1846

(Summary)

The society's need for secure circumstances of life, health and well being is quite an old one. Even Greek philosophers of the Antic mentioned them in their works however the development of a complex social security network only came in the few recent centuries in a very fast pace. As in every developed society, the development of social responsibilities and the relevant legal institutions started around the 13th century in Hungary as well. It is not a surprising fact that the development started from the bottom of the society since it was the workers and farmers who were really exposed to the danger of uncertainty of life and family once one of them became unable to fulfill his job. The slow development took several centuries and made its way through different levels of social security stages. Starting at the first level it was merely the voluntary cooperation of its members that was rather tolerated than supported by the law. It was concentrated and organized at the level of the actual work unit and cared only for its own members. One should not neglect the fact that this cooperation only intended to mitigate the disadvantageous effect of the occurred accidental injuries or deaths instead of actively trying to prevent them. On the next level these turned into such voluntary organizations that were recognized and supported by the state and government and later grow up to the level where the government developed its own mandatory systems for involving as wide scope of the society as possible. At the first level of this development is the so called "miners' fund" that was a voluntary fund of miners providing help to such members who suffered accidents. The first miners' fund in Hungary was probably the one in Selmecebánya that might have been founded in 1245. However the first lasting one was the miners' fund of Besztercebánya established in 1496 by miners working in the mines of János Thurzó. These voluntary organizations depended on three forms of income. The main income was the payment of its members who paid on a regular, usually weekly basis around 2% of their income. The second form was the payment of the mine owner whose contribution was a voluntary lump sum payment at the beginning but later turned into one of complementary nature and finally into a statutory obligation of regular contribution. The fund was allowed to use its money for certain activities and the gained interest was the third possible income. The fund spent its money on the miners and their families. It provided payment for medical treatment in case of accidents, paid for the funeral in case of death in the accident and in certain cases it supported the surviving family of the victim. This obviously means that the miners' fund being the first form of social security institution was centered around work accidents (and probably occupational diseases) therefore accidents happening in relation to employment are the starting point of the modern social security network development. While mining was one of the most common and most dangerous part of the economy around the 14th century, other parts of the industry started their slow

development in Hungary as well. This led to the establishment of numerous guilds that not only functioned as a business unit but also represented their members and fulfilled such social rules as the ones observed in the case of miners' funds. As mass production became the only possible competitive form of industrial production guilds are gradually phased out by companies and factories. Due to economic and historical reasons this change comes rather late in Hungary where guilds remain important and working until the middle of 19th century. However by the end of the 19th century workers tend to move to the growing cities looking for employment possibilities at the big factories that offer safer work and better life than the mines. This inevitably leads to the development of such workers' funds that care not only for a huge number of members but also for a variety of factors: accidents, diseases, death. By the 1870s the first big Hungarian workers' funds are established that involve the institution of sick leave that was payable from the 3rd day of sickness for up to 20 weeks as 50% of the regular salary. These workers' funds also provided in kind services such as free medical care and optional free hospital care if so was requested instead of certain financial services. The paper focuses on this early part in the history of Hungarian social security and its historical and social background.